

ר' צדוק הכהן מלובלין והתפתחות תורה שבעל פה

אביה הכהן

אמר הכותב. הדברים שנעסוק בהם במאמרנו זה הם בבחינת פשיטא למי שמכיר את תורתו של ר' צדוק הכהן, אולם דבריו ידועים למעטים ותהא זו זכותנו להביא ולהאיר בבמה זו את דבריו של הכהן.¹ דברי ר' צדוק מיוסדים על אדני תורת הקבלה ויהא עלינו במאמרנו להסביר ולהבהיר מושגי יסוד בתורת הקבלה. כאן חשוב להדגיש כלל חשוב בלימוד קבלה דרך תורת החסידות. בחסידות בכלל ובתורתו של ר' צדוק בפרט העיקר אינו ידיעת הטכניקה של המבנים הקבליים אלא המשמעות הרעיונית הבאה לידי ביטוי במבנים אלו. מטרתנו אינה הצגת מבנים קבליים אלא הסברת המשמעות, החבויה בעולם המושגים הקבלי, הבאה לידי ביטוי בדרושים שנעסוק בהם.

ר' צדוק נולד בשנת תקפ"ג (1823) ונפטר בתר"ס (1900). סיפור חייו מעניין ומזור. ר' צדוק נודע כגאון ליטאי ופירסם חיבורים בגמרא ובהלכה. הוא היה נשוי לאשה שפרנסה אותו ולא היו להם ילדים. על פי המסופר יצא לעז על אשתו שהיא משרכת דרכיה והוא רצה לגרשה. האשה טענה כנגדו שהיא זכה וטהורה, אולם על מנת לשאת אישה שניה היה צריך להשיג חתימות של מאה רבנים שיתמכו בו. ר' צדוק יצא למסע בפולין וליטא במטרה לתור אחר רבנים ואדמו"רים שיחתמו לו על ההיתר לשאת אשה שניה. לא כל הרבנים והאדמו"רים הסכימו לצרף את חתימתם ויש עדויות על הרי"מ מגור והרבי מצ'רנוביל שיצאו להגנת האשה. גם חותנו אבי אשתו שכאב את כאבה של בתו יצא למסע על מנת לשכנע את האדמו"רים והרבנים שלא יחתמו על ההיתר. במסעו התוודע ר' צדוק לעולם החסידות ואז פגש גם ברבי מאיז'ביצה² ר' מרדכי יוסף ליינר

1 לאחר גמר המאמר גיליתי שקדם לי י' אלמן שעסק בנושא הנידון במאמרי. אלמן לא הרחיב בנושא שאנו הרבנו בו בעניין הרוע שבאדם שבא על תיקונו ביצירת תורה שבעל פה. ראה: Y. Elman, R. Zadok Hacothen on the History of Halakha, Tradition 21 (1985) pp. 1-27.

2 הרבי מאיז'ביצה והקוצק'ר היו תלמידיו של ר' שמחה בונים מפשיסחה. לאחר מות ר' שמחה בונים מפשיסחה ירש הקוצק'ר את הנהגת העדה וגם הרבי מאיז'ביצה קיבל את הנהגתו. לאחר זמן התפלגה החסידות ורוב החסידים נטו אחר הרבי מאיז'ביצה, אולם היו שנשארו עם הקוצק'ר וביניהם הרבי מסוכצ'וב בעל האבני נזר והרי"מ מגור. על נסיבות הפילוג ישנן סברות שונות. יש אומרים שהסתגרותו של הקוצק'ר הביאה את המוני החסידים לחפש רבי שיוכלו לדבוק בו. מסורת העוברת מפה לאוזן מספרת על ליל שמיני של סוכות שחל בשבת שהקוצק'ר לא יצא אל חסידיו לטיש אלא בשעת לילה מאוחרת. אז על פי המסופר כיבה את הנרות ואמר שאין הוא ירא. שבת זו נקראת בפי חסידיו גור השבת השחורה. במוצאי שמחת תורה היה הפילוג. מאתיים חסידים נשארו עם הקוצק'ר ואילו שמונה מאות חסידים הלכו אחר האיז'ביצר.

בעל 'מי השילוח' ודבק בו. לאחר מות הרבי מאיז' ביצה חלק מן החסידים הלך אחר בנו של האיז' ביצר בעל ה'בית יעקב' וחלק אחר, וביניהם ר' צדוק, נטו אחר ר' לייבל'ה איגר בעל 'תורת אמת' נכדו של ר' עקיבא איגר, שגם הוא כר' צדוק עבר מן העולם המתנגדי אל עולם החסידות. אחר מותו של ר' לייבלה פנו החסידים אל ר' צדוק שינהיג את העדה. תחילה סירב ולבסוף נענה לבקשתם אולם הקפיד שלא לקבל דמי פדיונות מחסידיו. את דרושיו שדרש לחסידיו הוא כתב והדברים התפרסמו בספר פרי צדיק. כמו כן הוא פירסם עוד ספרים וקונטרסים בדרכי החסידות. מלבד ספרי חסידות כתב ר' צדוק ספרים גם בגמרא והלכה שחלקם פורסמו וחלקם נשאר בכתב יד. המביא לדפוס של הספר 'שיחת מלאכי השרת' כותב 'וגם יש תודה לשי"ת תחת ידי כמה חיבורים בהלכות ואגדות... וגם איזה ספרים בחכמת התכונה ובחכמת האלגברא וההנדסה שכתב בכתב יד קודשו...'³ ישנן גם עדויות שר' צדוק הכיר הכרות של ממש את חכמת ישראל שהתפתחה בדורו דבר שאולי מהווה בסיס לכל הדרושים נעסוק בהם במאמרנו זה. בהיותו בן י"ג שנה כתב ר' צדוק שני קונטרסים בתולדות ישראל.⁴ האחד נקרא 'זכרון לראשונים' העוסק בשלשלת הקבלה ממשה ועד ימי המשנה, והשני נקרא 'שמות בארץ' שעוסק בחכמי ישראל למן חתימת התלמוד. הקונטרס 'שמות בארץ' מסודר על פי סדר האלפבית ויש בידינו רק את חלקו, אולם מה שנתפרסם מעיד על ידע בבליוגרפי עצום ועל יכולת חשיבה היסטורית מדעית. יחסו להשכלה היה מורכב ויעיד על כך הסיפור הבא מספרים שיום אחד ביקש ר' צדוק שיביאו לו את ספרו של ר' עזריה מן האדומים מאור עיניים. באותו היום פרצה שרפה בבית סמוך ור' דוק ביקש שיפנו את כל ספריו המרובים וכתבי היד שהיו בספרייתו כדי להצילם מן השריפה. כעבור כמה שעות לאחר שכיבו את השריפה בדקו ומצאו שרק הספר 'מאור עיניים' נשרף. אז אמר ר' צדוק 'רואה אני כי מן השמים עיקבונני מלעיין בספר זה. ואם כן מוכרח אני לוותר עליו'.⁵ יש לציין שחושו הכטואלי של ר' צדוק בולט ודרושים רבים מבוססים על בירורי גירסאות ועל דיוקי לשון שהם מאבני היסוד של כל לימוד מחקרי.⁶

3 שיחת מלאכי השרת, לובלין, תרפ"ז, הקדמת המביא לדפוס.

4 שני הקונטרסים פורסמו בסיני כא (תש"ז), עמ' ג-כה.

5 ראה בספרו של הרב ברומברג, מגדולי החסידות, ספר ז, עמ' נד.

6 כתביו מלאים בבירורי גירסאות והוא נוזמן על ידי האלמנה ראה לפרסם את הגהותיו לדפוס וילנא. נזכיר כאן כמה איזכורים בלבד בענין זה: "וכבר נודע דברי הקדמונים שאין להגיה ספרים בקל כל כך והגם דמצא כן בעין יעקב ורי"ף נודע כמה שנים בכמה דוכתי בין נוסחותיהם שהם נוסחת ספרדית לנוסחות לתמודא דידן שהוא נוסחות אשכנזית וצרפתית. ואע"פ שהרמב"ן שהיה מבני ספרד משתבח תמיד בנוסחות במלחמות ובחדושו בכמה מקומות, הרא"ש שהיה מצאצאי אשכנז כתב בתשובה דלבני אשכנז התורה ירושה מדור דור וקבלתם עדיפא מקבלת בני ספרד, ומה גם בנוסחות התלמוד אין להזניח נוסחות המקובלות בידינו מאבותינו..." (ישראל קדושים דף ד). על אף דברים אלו הוא מציע פעמים רבות תיקוני נוסח "אומנם ברור הוא כמו שהגהתי בגליון גמרא נזיר שלי דצ"ל..." (סיני [לעיל הערה 4] עמוד ג). או לדוגמא בדרוש לפרשת חיי שרה "והוא קשה... והעיקר כגירסת פענח רזא" (פרי צדיק, בראשית עמ' 64).

ספרי ר' נחמן מברסלב לא ירדו מעל שולחנו וספר המידות של ר' נחמן יצא לאור עם מקורות בתלמודים ובמדרשים שכתב ר' צדוק.

יש לציין שחושו הטכסטואלי של ר' צדוק בולט בדרושים רבים המבוססים על בירורי גירסאות ועל דיוקי לשון שהם מאבני היסוד של כל לימוד מחקרי.

אחד ממושגי היסוד של חכמת ישראל במאות שנה האחרונות הוא מושג ההתפתחות. אל מול הגישה המסורתית הפשטנית שמשה קיבל בארבעים יום בהר תורה שבכתב ושבעל פה ומסרה ליהושע וכך עד חכמי המשנה והתלמוד שהמשיכו את שלשלת הקבלה והמסירה, טענת היסוד של חכמת ישראל היא, שאין התמונה פשטנית כל כך ולא כל מה שנמסר בתורה שבעל פה הוא אכן מסירה מדור לדור עד משה. יודע אני שאין הדברים פשוטים כל כך ואנו מוצאים במדרשים ובראשונים רמזים שחז"ל והראשונים היו מודעים לכך שלא הכל נמסר מדור לדור וישנם חלקים בתורה שבעל פה שהם פרי יצירה ולמידה בבית המדרש. בכל אופן הקו הדומיננטי בספרות חז"ל והראשונים הוא הדגשת הקו של מסורת ומסירה – משה קיבל תורה ומסרה ליהושע...ונביאים לאנשי כנסת הגדולה. ההרצאה הברורה והשיטתית של הדברים באה בהקדמת הרמב"ם למשנה שם הוא מתאר את מסירת תורה שבעל פה ממשה ועד לחכמי המשנה. את המחלוקת הרבות שיש בתורה שבעל פה מסביר הרמב"ם בריבוי התלמידים שלא שימשו כל צורכם וגרמו שירבו מחלוקות. החשיבה האנושית שגרמה למחלוקת מוצגת כשלב בהתדרדרותה של תורה שבעל פה. הרמב"ם אומנם מציין שיש הלכות שנלמדו בי"ג מידות, אולם לימוד זה הוא בבחינת דידוקציה של התורה והסקת מסקנות ולא התפתחות וחידוש.⁷

אמנם מצאנו הערות רבות בפי ראשונים ואחרונים בעניין כח הפסק של חכמים ועל היחס שבין תורה אלהית מחד והכלל שלא בשמים היא⁸ מאידך, אולם הערות אלו באות לרוב בצורה מקומית על כח הפסק של חכם או של בית דין ולא מצאתי דיון בהתפתחות ההיסטורית של ההלכה.

תפיסת ההתפתחות מעוררת שאלות קשות בדבר סמכות חכמים שהרי אם חלקים בתורה נתקנו על ידי תנאים מדוע הם מחייבים אותנו אנשי המאה העשרים, ואם התנאים חכמי המשנה היו יכולים לשנות הלכה מדוע אנו איננו יכולים להמשיך בדרכם ולשנות הלכות שונות. שאלות אלו הם אינן שאלות תיאורטיות והן עומדות ביסוד שאלות פוליטיות קשות שניצבות בפני החברה במדינת ישראל והן עומדות גם ביסוד המחלוקת בין היהדות האורתודוקסית לקונסרוטיווית והרפורמית. השאלות

7 בניגוד לדברים הברורים של הרמב"ם בהקדמה למשנה, במורה נבוכים חלק ג פרק מא מרמו הרמב"ם שחכמים הם שדרשו 'עין תחת עין' – ממון' ואין זה פשוטו של מקרא. על כך ראה: 'לוינגר, הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק, ירושלים תש"ן, עמ' 56-66.

8 בעניין זה ראה: א' שגיא, 'עיון בשני מודלים של מושג האמת ההלכתית ומשמעותם', בתוך: מחקרים בדרכי החשיבה של חז"ל, ירושלים תשמ"ט.

שעוררו אנשי 'חכמת ישראל' כמעט ולא נשמעו בבתי מדרשות, ומעטים מגדולי ישראל התייחסו בהרחבה לשאלות אלו. נדמה לי שהשניים המיוחסים שהקדישו משנה רחבה לנושא הם ר' צדוק הכהן מלובלין והרב א"י הכהן קוק. בין שני הכהנים קווי דמיון רבים הן בביוגרפיה האישיה והן בעולם האידיאות. נזכיר כאן רק ששניהם נטועים בעולם הלמדנות הליטאית ובעולם החסידות גם יחד, אולם רבות הן ההשוואות וכבר עמד על כך הרב הדרי בהרחבה רבה.⁹ אחת הנקודות שלא ראיתי מי שעמד עליה במערכת ההשוואות שבין שני הכהנים היא שאלת התייחסותם להתפתחות ההלכה.¹⁰ במאמרנו זה נעסוק בתורתו של ר' צדוק בלבד ונפרש ונבאר כמה וכמה דרושים מספרו פרי צדיק על פרשיות השבוע. בחרנו ארבעה דרושים, אולם רעיונות אלו חוזרים כמעט בכל פרשה ופרשה והם מרעיונות היסוד של תורתו.

א. דרוש הפתיחה לספר דברים¹¹

'אלה הדברים אשר דיבר משה' וגו' במחומא ראש פרשה זו "...שכל הנסים שעשה לישראל במדבר כן עמיד לעשות להם צנין. במדבר כתיב 'אלה הדברים' וצנין כתיב 'אשים מחשך לפנים לאור ומעקשים למישור אלה הדברים עשיתם ולא עזבתם'..."
...וצריך להצין ד'אלה הדברים' דפרשה זו קאי על משה שהוא דיבר וצנין 'אלה הדברים עשיתם' קאי על השי"ת ומה הוא הדמיון זה לזה?

המדרש משווה בין דברי משה בספר דברים ודברי הקב"ה בפסוק מספר ישעיהו ור' צדוק מקשה מה מקום ההשוואה של המדרש בין פסוק על אדם לפסוק על הקב"ה.

והענין ד'אלה הדברים' דפרשה זו כולל צ' ענינים אחד שהם משנה תורה והוא התחלת המורה של משה רבינו שהוא צחינת תורה שבעל פה וכמו שאמרו "ומשה מפי עלמו אמרן" (צבלי מגילה לא ע"צ)...וכן נדרש "חצנה עמודיה שבעה אלו ז' ימי בראשית (צבלי סנהדרין לה ע"א) והיינו ז' מידות תחומיות...ומידה ז' שהוא כנגד שנת מלכתא מלכות פה מורה שבעל פה קרינן לה. וכן נדרש חצנה עמודיה שבעה אלו ז' ספרי תורה וספר זה הוא ספר ז' כנגד מידת מלכות, ומלכות פה מורה שבעל פה...

בגמרא במסכת מגילה מובאים דברי אביי על ההבדל בין הקללות שבספר ויקרא לקללות שבספר דברים —

"אמר אביי: לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים, אבל קללות שבמשנה תורה —

9 הרב י' הדרי הקדיש מאמר חשוב למערכת ההשוואות שבין ר' צדוק הכהן לרב קוק. הרב הדרי השווה בין התפיסה ההיסטורית של ר' צדוק והרב קוק, אולם לא עמד על משמעות תורה שבעל פה בתורתם. ראה הרב י' הדרי, 'שני כהנים גדולים', בתוך — הראי"ה, עורך: י' רפאל, ירושלים תשכ"ו, עמ' קנד-קסח.

10 ראה לדוגמא במהלך האידיאות לרב קוק (בתוך ספר אורות) שם הרב מגדיר את תקופת בית ראשון כתקופה בה שלטה האידיאה האלוהית ותקופת בית שני בה שלטה האידיאה הדתית, והיינו הלכה פרטנית והתעסקות בלימוד ולא בנבואה.

11 פרי צדיק, כרך ה, עמ' 1.

אביה הכהן

פוסק. מאי טעמא? הללו — בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. והללו — בלשון יחיד אמורות, ומשה מפי עצמו אמרן”

בבלי מגילה לא ע”ב

ר' צדוק מרחיב את דברי אביו על ספר דברים כולו שמושה אמרו מפי עצמו, ומשה מסמל את ראשית תורה שבעל פה דהיינו החלק של התורה שנוצר על ידי האדם והאדם אומר את הדברים מעצמו. בבבלי במסכת שבת (קטו ע”ב) נדרש שפסוקי ויהי בנסוע הארון הם ספר בפני עצמו שמצוין על ידי הנוני”ם הפוכים. חלוקת ספר במדבר לשלשה ספרים מביאה לכך שאין חמישה חומשי תורה אלא שבעה. הגמרא מסמיכה דרשה זו לפסוק ‘חצבה עמודיה שבעה’ (משלי ט ע”א). במקום אחר (בבלי סנהדרין לח ע”א) נדרש פסוק זה על שבעת ימי בראשית ור' צדוק מפרש זאת על שבע המידות התחתוניות המתגלות בעולמנו דהיינו מספירת חסד ועד ספירת מלכות. אם כן, שבעת ספרי התורה הם כנגד שבע הספירות וספר דברים הוא כנגד ספירת מלכות. כידוע לכל ספירה וספירה כמה וכמה שמות והשמות הידועים והמפורסמים של ספירת מלכות הם — ארץ, שכינה, תורה שבעל פה, ושבת מלכתא.¹² כאן עלינו להבהיר מספר נקודות שהן אבני יסוד בתורת הספירות. הספירות מדומות לזכר ונקבה. תשע הספירות שמכתר ועד יסוד נמשלו לזכר וספירת מלכות מסמלת את האשה. חטא אדם הראשון גרם לנתק בעולמות העליונים ומאז אנו מצויים בעולם של נתק. תפקידם של הצדיקים עובדי ה' הוא ליחד קב”ה (=תפארת) ושכינתיה (=מלכות) דהיינו חיבור הזכר והנקבה. בכל אופן עתה עולמנו זה הוא עולם שביסודו עומד הנתק והקרע ואנו חיים את הספירה האחרונה בלבד ומנותקים מתשע הספירות. כלל יסוד הוא שלא ברא הקב”ה עולמו לחורבן וכל מצב ומצב יש בו גם ברכה ומעלה. גם עולם הקילקול יש בו מעלה שאין בעולם החיבור. הנתק מן המקור מעמיד אותנו בחיים שמסומלים בספירת מלכות, וחיים ללא קשר למקור מחייבים את האדם להתמודד לבד וליצור. מסיבה זו נקראת ספירת מלכות גם ‘תורה שבעל פה’ דהיינו האדם היוצר ומחדש בתורה. אם כן ראיית ספר דברים כספר השביעי של התורה מהווה סמל בעיני ר' צדוק לתורה שבעל פה שהאדם אומרה מפי עצמו ומחדש בה על מנת לחיות בעולם בו הוא אינו קשור ומחובר למקור האלהי.

והצ' נדרש 'אלה הדברים' על דברי תוכחות..... על פי מה שאומרים צ”ס היהודי הקדוש ז”ל¹³ שלמד בכל יום איזה פסוקים מספר משנה תורה שאמר שהוא לו ספר מוסר. ומה זה דוקא ספר דברים הלא יש כמה ספרי מוסר? אך על פי מה שאמר התניא ההצדל צין תוכחות שלומדים מתוך הספרים וצין מה ששומעים מפי מוכיח חי שצשעת הדיבור ואלא מהלצ ועי”ז נכנס ללצ... שזה הוא הכח דדברי משנה תורה שמי שקורא בהם הוא כשומע עתה מפי משה... וכתיב 'כן יהיה דברי אשר ילא מפי לא ישוצ אלי ריקס' רק נכנס ללצ ופועל צטמ.

13 היהודי הקדוש הלא הוא ר' יעקב יצחק תלמידו של ר' יעקב יצחק החוזה מלובלין. מכיוון ששמו היה כשם רבו נתכנה בשם 'היהודי' ולא נקרא בשמו. 'היהודי' היה רבו של ר' שמחה בונים מפשיסחה רבם של הקוצקר והאיז'ביצר (ראה לעיל הערה 2).

ר' צדוק מפרש שני פירושים למילות הפתיחה 'אלה הדברים' – א. דברי תורה שבעל פה. ב. דברי תוכחה. ר' צדוק ממשיך ומבאר שישנם שני סוגים ספרותיים של תוכחה, ישנה תוכחה כתובה וישנה תוכחה שבעל פה שיוצאת מן הלב ונכנסת אל הלב. ספר דברים הוא אומנם ספר כתוב אבל הוא כעין תרשומת של נאום שבעל פה וככזה גם בהיותו כתוב הוא שומר על החיוניות של דברים שבעל פה. בנקודה זו רואה ר' צדוק את כוחו של הספר החודר אל לב הקורא ומשום כך לדברי ר' צדוק בחר היהודי הקדוש דווקא בספר דברים כספר מוסר.

ולשון 'אלה הדברים' הוא כמו לשון 'זה הדבר' רק שם בלשון יחיד וכן בלשון רבים. ואמרנו על מה שאמרנו בספרי "מוסיף עליהם משה שנמצא ב'זה הדבר' (ספרי לפר' מטות) היינו שנשעת שאמר משרע"ה זאת היה זה הדבר אז היו"א מפי הקב"ה שהיה שכינה מדברת מתוך גרונו ולא כנבואת שאר הנביאים שנאמר בלשון כה אמר ה' שמספר מה שאמר השי"ת.

ר' צדוק מבחין בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים שכל נביא 'מספר מה שאמר השי"ת' כלומר הם בבחינת מדיום שגילו את דבר ה' ואילו משה לא מסר את מה שאמר לו הקב"ה אלא אומר את דברי עצמו ודבריו הם בבחינת גילוי ו'שכינה מדברת מתוך גרונו'. פירוש הדברים הוא שספר דברים שהוא ראשית תורה שבעל פה אינו מסירה של דברי ה', אלא דברי משה שהקב"ה סמך ידו עליהם. נדמה לי שדברים כעין אלו לא נכתבו מעולם בספרי מחשבה בישראל ולהפך – הגמרא בבבלי יבמות (מט ע"ב) מבחינה בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים – "כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה, משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה" דהיינו משה רואה ומוסר את מה שראה בבהירות וללא ערפל ואילו שאר הנביאים ראו במעורפל ומכאן שנבואתם אינה מוסרת בדיוק את אשר ראו. בניגוד לכך ר' צדוק אומר שכל הנביאים אינם אלא כלי למסירת דבר ה' ורק משה אמר את דבריו מעצמו.

וכן ציון כתיב 'אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור'. מחשך היינו תורה שבעל פה, וכמו שאמרנו "העם ההולכים בחשך ראו אור גדול" אור שנצרך ציון ראשון שגנוז הקב"ה לעמלי תורה שבעל פה וכו'. וכן נדרש 'צמחשכים הושיצני זה תלמודה של צבל שהמורה שבעל פה היא צמחית טלח דעמיקא מול כטל אמרתי שזוכין להו"א אור ראשון מתוך החושך דייקא... וזהו גם כן על ידי תורה שבעל פה שהוא הרצ חכמה שצא לתקן הרצ כעס...

אדם נבדל מחיית השדה בכוחות היצירה שלו. כוחות אלו מתגלים באדם בצורה של כוחות הרס וחורבן ותפקידו של האדם לתעל את הכוחות ליצירה ולחידוש בתורה ולא ליצירת רע והרס בעולם וזה פירוש דברי ר' צדוק 'הרב חכמה שבא לתקן הרב כעס' החכמה שתורה שבעל פה באה לתקן את כוחות ההרס שבאדם. ביסוד דברי ר' צדוק בפיסקה זו עומדים יסודות בתורת הקבלה שעלינו להבהיר. ישנן מספר חלוקות לעשר הספירות. לעיתים מבחינים בין הזכר והנקבה דהיינו בין העשר לתשע שלפניו ולעיתים מבחינים בין שלשת הראשונות לשבעת האחרונות. כך

לדוגמא חסידים נוהגים להזכיר את שבע הספירות בשבעת השבועות של ספירת העומר. שבע הספירות הן הספירות התחתונות המתגלות בעולמנו ואילו שלשת הספירות הראשונות מסמלות דרגות גבוהות של התגלות שאינן מתגלות בעולמנו השפל. הספירה המרכזית בשש הספירות התחתונות (למלכות מעמד עצמאי) היא ספירת תפארת והיא נקראת גם תורה שבכתב. והנה אחד השמות של ספירת כתר הנעלמה והנסתרת הוא עתיקא, וטלא דעתיקא פירושו השפעה של הספירה הנשגבה והנעלה כתר / אין / אין סוף. כפי שציינו אין אדם יכול לגעת בשלש הספירות העליונות, אולם בשעה שאדם מתעל את כוחות הרוע שבו לקדושה וליצירה בתורה אז ורק אז נוגע אדם בספירה העליונה (כתר) והוא מושפע מטלא דעתיקא. בשעה שהאדם יוצר בתורה שבעל פה האדם נוגע באור שגנוז הקב"ה לצדיקים לעתיד לבוא, ואור שהאדם יצר בכוחותיו גדול מאורה של תורה שהרי תורה שבכתב מסומלת במידת תפארת ואילו ביצירת תורה שבעל פה מושפעים מספירת כתר.

‘ומעקשים למישור’ הם דברי מוכחה שהם ליישר הלצ העקום... זהו גם כן על ידי מורה שזעל פה...

ר' צדוק פתח את הדרוש בכך שישנם שני צדדים לספר דברים — תורה שבעל פה וספר מוסר. שני צדדים אלו אינם אלא שני צדדים של אותה המטבע. המוסר בא להוכיח את האדם על רשעתו ומטרת תורה שבעל פה היא תיעול כוחות היצירה שבאדם לקדושה ולתורה.

ואמר עשיתם ולא עזמתם שזאמת הש"מ עושה שניהם שהמורה שזעל פה הם דברי אלהים חיים וכן דברי מוכחה הם דברי אשר ילא מפיי...

ר' צדוק מציב לאורך הדרוש פרדוקס — תורה שבעל פה מיוסדת על דברי בני אדם ומשה רב וראשון להם, אם כן האם זו תורת אלהים והרי זו תורת בני אדם? אנו עוד נחזור ונדון בפרדוקס זה בדרושי של ר' צדוק.

ר' צדוק מבחין בין ספר דברים שהוא דברי משה לארבעת הספרים שהם דברי ה' וייתכן שבכך הוא רוצה לפרש גם את הסתירות הרבות שבין ספר דברים לארבעת הספרים. אם כן, הסתירות אינן מדומות אלא יסודן בהבדל שבין תורה שבכתב לתורה שבעל פה. ר' צדוק אינו מרחיב ואנו נסתפק בהערה זו בלבד.

ב. דרוש לראש השנה¹⁴

וזיה יש להצין מה שמקנו צנוסח התפלה העשרה פסוקי שופרות לומר פסוקי כמוזים קודם פסוקי הנציאים?...אך הוא כי פסוקי המורה זכר צהם קולות השופר של מתן תורה שהוא לרמו הפשוטה לפנייה.. וצפסוקי כמוזים זכר ענין מנזות תקיעת שופר מלידנו שהוא רמו

14 פרי צדיק, כרך ה, עמ' 168.

ר' צדוק הכהן מלובלין והתפתחות תורה שבעל פה

התרועה צלמנע, וצפסוקי נציאים נזכרים פסוקי השופר שלעמית לצוא שיהיה גמר התיקון מצד
השי"ת לרמו פשוטה לאחריה...

(דברים עמ' פה)

ר' צדוק שואל מדוע מקדימים את פסוקי הכתובים לפסוקי הנביאים בברכת שופרות
שבמוסף של ראש השנה. בתשובתו הוא מבחין בין פסוקי התורה והנביאים
שמציינים תקיעה אלהית לבין פסוקי הכתובים שמזכירים תקיעה שעל ידי בני
אדם —

ככתוב בתורתך 'זיהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד...' ונאמר
'זיהי קול שופר הול וחזק מאוד...' ונאמר 'וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים
ואת קול השופר...'...
ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר 'כל יושבי תבל ושכני ארץ כנשא נס הרים תראו
וכתקוע שופר תתקעו' ונאמר 'זיהיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול...' ונאמר '...וה'
אל-הים בשופר יתקע...'.

פסוקי שופרות מן התורה ומן הנביאים מתארים תקיעה שלא על ידי בני אדם, לעומת
זאת פסוקי הכתובים שבאים בין פסוקי התורה לפסוקי נביאים מתארים תקיעה שבני
אדם תוקעים —

ובדברי קודשך כתוב לאמור 'עלה א-להים בתרועה ה' בקול שופר' ונאמר 'בחצוצרות
וקול שופר הריעו לפני המלך ה'' ונאמר תקעו בחודש שופר...' ונאמר 'הללו אל
בקודשו...הללהו בתקע שופר...'.

מבנה זה לדעת ר' צדוק בא גם לידי ביטוי בתקיעה — תקיעה שברים תרועה
ותקיעה. התקיעה הפשוטה מסמלת את הפעילות האלוקית ואילו התרועה הסדוקה
מסמלת את פעולת האדם. העולם מתחלק לשלש תקופות — בראשית העולם ובסופו
הקב"ה הוא הפעיל ואילו בעולמנו — עולם התיקון המלאכה מוטלת על האדם
שיפעל ויתקן. זה פשר סדר התקיעות — תקיעה תרועה ותקיעה וזה פשר סדר
הפסוקים שבתפילת שופרות. הפסוקים מן התורה שבאים בתחילה מציינים פעילות
אל-הית וכך גם הפסוקים מן הנביאים שבאים בסופה של הברכה מציינים פעילות
אלהית, ואילו פסוקי הכתובים שבאים באמצע מציינים פעילות אנושית. עולמנו הוא
עולם שבו מוטל על האדם לפעול ולתקן וזהו עניינה של תורה שבעל פה בה האדם
יוצר ופועל.

ג. דרוש לסוכות¹⁵

כי שמעתי מאדמו"ר הק' זלל"ה (הרבי מאיזניצה) שצעת שגלו לצבל כולם הלכו צמר נפש
ויחזקאל הלך צשמחה רצה. היינו מפני שיחזקאל הרגיש אור הקדושה אשר יזריח הקצ"ה
לישראל צצבל יותר מזהיותם יושבים על אדמתם... ושם צצבל החמיל המפשטות הדברי

15 פרי צדיק, כרך ה, עמ' 246.

אביה הכהן

תורה...ומלינו זימי אחשורוש שהיו בגלות וקבלו עליהם התורה שבעל פה מרזנס מלך אהצת הקצ"ה ומלינו אחר כך שכל התורה שבעל פה נתגלה להם בצבל ורז יהודה אסר לגמרי לנאח מצבל לארץ ישראל והגלות צעמו גרס לישראל להתפשטות התורה הקדושה כדכתיב 'כי צרב חכמה רב כעס שהרב הכעס גורס להתגלות הרב חכמה...

בדרושים הקודמים שעיינו בהם, ר' צדוק דן בתורה שבעל פה באופן תיאורטי ללא הצבת מערכת היסטורית כרונולוגית של התפתחות. כאן בדרוש זה מציב ר' צדוק מערכת ברורה של התפתחות תוך ציון זמן ברור – רוב דברי תורה שבעל פה לא היו ידועים בימי הבית הראשון אלא התגלו בימי גלות בבל. הדרוש עצמו עוסק ביציאה מן הבית אל הסוכה המסמלת את ההליכה לגלות. תקופת בית ראשון מסמלת את הישיבה בבית ולאחריה הגלות. הגלות היא אומנם עונש אולם אין עונש אלהי שהוא חסר משמעות וגם לגלות יש משמעות רוחנית. תקופת הבית הראשון מתאפיינת בנבואה ושפע אלהי. הנבואה אין בה פתרון לבעיית הרוע של האדם והשפע האלהי אינו מאפשר לאדם לעמול ולחדש בתורה. בניגוד לכך הסתר פנים מחייב את האדם למאמץ וליצירה ומאמץ זה יש בו תשובה לרוע שבאדם. כך, מתעל האדם את כוחותיו ליצירה ולקדושה ומנטרל את הרע שבאדם.

ד. דרוש לפורים¹⁶

'לעשות אותם ימי משחה ושמה' העיקר זימים האלה המשחה והוא על פי מה שאמר "לכו לחמו בלחמי" (משלי ט ה) דא אורייתא זכתב, 'ושמו ציין מסכתי' (שס) דא יינא דאורייתא דבעל פה (זהר ח"ג רע"א ע"ב). ועיקר קטרוג המן נתעורר על ידי שהגיע אז זמן התפשטות תורה שבעל פה... ואיתא בגמרא "המן מן התורה מניין? 'המן העך' (בראשית ג יא), אסתרי מן התורה מניין? 'ואנכי אסתיר' (דברים לא יח), מרדכי מן התורה מניין? דכתיב 'מר דרור' (שמות ל כג) ומתרגמינן: מירא דכיא" (חולין קלט ע"ב) ותורה שבעל פה שחממי ישראל מחדשים והם דברי אלהים חיים... ואחר כך שאלו צהמן וכן צמרדכי ואסתרי מן התורה מניין והיינו שהם היו שורש שאו המחיל התפשטות תורה שבעל פה...

הבבלי במסכת חולין דורש ושואל מניין מן התורה משה המן אסתרי ומרדכי, והוא עונה על כך ברמזים מפסוקים שונים. הדרשה ללא ספק תמוהה ומוזרה, אולם ענייננו כאן הסברו של ר' צדוק לדרשה זו. ר' צדוק מפרש את השאלה לא כשאלה אישית על סדרת השמות אלא על מה שמסמלים שמות אלו. ר' צדוק מפרש שהמן אסתרי ומרדכי מסמלים את תורה שבעל פה שהחלה להתפתח בראשית ימי הבית השני, ושאלת הגמרא היא האם תורה שבעל פה היא דברי א-להים חיים, והרי החכמים מחדשים מדעתם ואין זו תורת ה' אלא תורת בני אדם? מציאת המקור בתורה פירושה חיפוש אחר השורש הרוחני הקושר את תורה שבעל פה לתורה היינו אל הקב"ה.

ואמר "המן מן התורה מניין? 'המן העך'" דהיינו שעל ידי המן וכו' לאור תורה שבעל פה חזי צמה שנאמר 'המן העך'...

16 פרי צדיק כרך ב עמ' 188 ואילך.

ר' צדוק הכהן מלובלין והתפתחות תורה שבעל פה

רבי אבא בר כהנא פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא 'לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמה' — זה מרדכי הצדיק, 'ולחוטא נתן ענין לאסף ולכנוס' — זה המן, 'למת לטוב לפני האלהים' — זה מרדכי ואסתר, דכתיב 'ותשס אסתר את מרדכי על בית המן' (צבלי מגילה י' ע"ב), ומדעשה זה פתיחה להמגילה משמע שזה כל ענין המנוון במגילת אסתר. ובאמת יש להבין דלמה הסיב השי"ת שיתן לחשורו בית המן לאסתר וכלום חסר רכוש ליתן למרדכי ואסתר. אך הענין הוא מה שאמר "מצני בניו של המן למדו תורה צני ברק" (סנהדרין לו ע"ב). וגרים צעין יעקב "ומנו ר' שמואל בר שילת" ואף שאין מקצלין גרים מעמלק, נראה דר' משעון בר שילת יאל מאחד מהם שזא על צת ישראל ואל מהמן שלא מדעת... וזה הענין ששאל המלך צחיר ה' והיה כצן שנה שלא טעם טעם חטא ומה ראה על ככה דכתיב 'ויחמול שאלו על אגג וגו'... אך לפי האמור ראה שאלו שיש צו באגג שורש שרש נשמת ר"ש בר שילת שלא יאל ממנו עדיין...

המן נרמז בתורה בפסוק על עץ הדעת — 'המן העץ'. משמעות הדברים היא שמקור הדעת והחשיבה של המן בגן העדן האלקי ממנו גורש האדם, אולם מקור החשיבה אינו אנושי אלא מה' מחשבות איש. ר' צדוק ממשיך ומביא את הפתיחה למגילת אסתר של ר' אבא בר כהנא שעומד על יסוד שהוא אחד מעקרונות היסוד של מגילת אסתר — המגילה מספרת על המן שבנה בית ומרדכי ירש אותו ועל עץ שעשה המן והוא נתלה עליו ועל הגורל שהטיל המן שסופו היה כנגד אויבי היהודים. ר' אבא בר כהנא מתאר תהליך זה בפסוק 'כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמה' ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים.. (קהלת ב כו), ר' צדוק אינו מסתפק בהצגת הדרשה ושואל מדוע כך צריך להיות שהחוטא אוסף והצדיק מקבל. ר' צדוק בתשובתו רואה בדברים סמל לתהליך של רכישה של דעת מאומות העולם. התפתחות תורה שבעל פה לא הייתה בימי הבית הראשון אלא רק לאחר המפגש שבין ישראל לעמים וישראל קיבלו מן העמים את כוחות הדעת. קבלה זו לא הייתה תהליך פשוט ואת כוחות היצירה שהתגלו בעולם העמלקי של המן היה צורך לקדש ולהכניס אל הקודש. את המשפט מהבבלי במסכת סנהדרין (צו ע"ב) שמבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק מפרש ר' צדוק שלכוחו של המן היה המשך וקיום בהתפתחות תורה שבעל פה.

ואחר כך אמר אסתר מן המורה מנין? 'ואני הסתר אסתר' והיינו שהיה אסתר שורש תורה שבעל פה? זה שאמר 'ואני' מאמר 'אני' שהוא נגד כתר עליון איהו כתר מלכות 'הסתר אסתר' יהיה זהסתר שהמורה שבעל פה הוא זהסתר שגראה לחכמים שהם ממדשים משכלם והם דברי אלהים מייס שנוסף מנולא דעמיקא ללז חכמי ישראל ועל ידי זה יתקנו הרב כעס...

ר' צדוק רואה בשאלה ובתשובה על אסתר את שאלת הקשר למקור האלוהי, שהרי בגלוי אין קשר בין דברי חכמים לתורה ולקב"ה. תשובת ר' צדוק היא שזו מהותה של תורה שבעל פה שבאה בדרך של הסתר. הסיבה להסתר היא שאם הדברים היו גלויים הרי שהאדם לא יכול היה לפעול, אלא להיות מושפע מן הפעילות האלוהית. ההסתר מחייב את האדם לפעול ובפעולתו הוא מתקן את הרוע שבו ומתעל אותו — הרב חכמה שבא לתקן הרב כעס.

אביה הכהן

ר' צדוק לכל אורך הדרוש חוזר ומדגיש את בעיית הבעיות של תורה שבעל פה — כיצד ייתכן שתורה שבני אדם חידשו מדעתם היא תורת אלהים. אין אני מכיר עוד קטעים במחשבת ישראל הדנים בבעיה זו בצורה ברורה וגלויה כדברי ר' צדוק בקטע זה. ועצם התייחסותו של ר' צדוק לבעייה מטרידה כל כך היא בבחינת 'שמש צדקה ומרפא בכנפיה'.

אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרעים'
(שיר השירים א ח)

אנו שמתחבטים בשאלות של התפתחות תורה שבעל פה, מחפשים אחר הרועים שיסמנו לנו את דרכנו בעקבות רועי ישראל שבכל דור ודור. המפגש עם תורתו של ר' צדוק הוא מפגש בעל חשיבות למי שמוכן לפתוח את השאלות באומץ, אולם רוצה להשאר בד' אמות של בית המדרש. ר' צדוק חי לפני כמאה שנה ומאז דברים רבים השתנו והתפתחו. דברים שנאמרו אז אי אפשר שיהא בהם תשובות מלאות לכל שאלותינו, אולם עצם המפגש עם תורתו של ר' צדוק הוא בבחינת פגישה עם הדוד המצביע על הדרך בעקבות הרועים שבכל דור ודור. אכן תורה שבעל פה אינה רק מסירה מרב לתלמיד אלא היא יצירתם של חכמי ישראל היוצרים ומתמודדים עם העולם ומנסים לתקנו. האתגר הוא שתורה שהאדם יוצר תהא שכינה מדברת מתוך גרונו וגם היא תקרא תורת ה'.